

UYGUR TÜRKLERİNİN MİTOLOJİK, DİNİ VE TARİHİ KADIN KAHRAMANLARI ÜZERİNE

*Alimcan İNAYET**

*Adem ÖGER***

ÖZET

Türk kültür tarihinde, erkek kahramanların yanı sıra kadın kahramanların gerek mitolojik anlatmalarda gerekse diğer sözlü kültür ürünlerinde önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Uygur Türklerinin mitolojik anlatmaları başta olmak üzere, destan, efsane ve halk şiirinde de çeşitli kadın kahramanlar yer almaktadır. Bu makalede, Uygur Türklerinin sözlü kültür yaratmalarında yer alan mitolojik, dinî ve tarihî kadın kahramanlarından bazıları tanıtılıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, mitoloji, kadın kahramanlar.

A STUDY ABOUT MYTHOLOGICAL, RELIGIOUS AND HISTORICAL HEROINES IN UYGHUR TURKS

ABSTRACT

In the history of Turkish culture, it is known that both heroes and heroines are important in mythological narratives and other oral culture narratives. The different heroines have found in especially mythological narratives of Uighur Turks, epic, legend and folk poems. In this article, some of mythological, religious and historical heroines, that have found in oral culture of Uighur Turks, will be introduced and interpreted.

Key Words: Uighur, mythology, heroines.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, alim1962@hotmail.com

** Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, ademoger@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Uygur Türklerinin mitolojik sisteminde, destanlarında, efsanelerinde ve halk şiirinde birçok kadın kahraman yer almaktadır. Bazı sözlü kültür ürünleri, kadın kahramanların hayatları etrafında teşekkül etmiştir. Bu sözlü yaratmalardan bir kısmında kadın kahramanların İslâmiyeti yaymak için Budistlerle olan mücadeleleri anlatılırken, bir kısmında da Çin-Mançu yönetiminin zulüm ve işkencelerine karşı mücadeleleri anlatılmaktadır. Ayrıca bazı sözlü yaratmalarda, bu kadın kahramanların kültür-medeniyet kahramanı olarak Türk kültür tarihine etki ve katkıları anlatılmaktadır. Bu makalede, Uygur dinî-mitolojik sisteminde, destan, efsane ve halk şiirinde yer alan bu kadın kahraman tipleri değerlendirilecektir.

1. Mitolojik Kadın Kahramanlar:

Uygur Türklerinin sözlü anlatmalarında yer alan mitolojik kadın kahramanlardan biri Umay Ana'dır. Umay¹, Türk mitolojik sisteminde yer alan önemli tanrılardan biridir. Türk mitolojisiyle ilgili araştırmalar, "Tanrı" kavramının gökle yerin birliği şeklinde düşünülen ilahî düzenle ve bu düzeni yaratıp yaşatan ulu güçle bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir.² Yer ile göğün aslında bir olduğu, bunların sonradan ayrıldığı ile ilgili mitler –Uygur Türklerindeki "Yer ve İlahi Öküz", Kazak Türklerindeki "Gök Nasıl Yükseldi", Salurlardaki "Huda'nın Gök ve Yeri Üfleyerek Yaratması", Tuygunlardaki "Gök ile Yerin Oluşması", Moğollardaki "Gök ile Yerin Oluşması", Mançulardaki "Tanrının Dünyayı

¹ Umay kelimesinin etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşler vardır: Fuzuli Bayat "Umay" sözcüğünün "um + ay" şeklindeki terkipten oluştuğunu ve Ay merkezli inanç sisteminden çıktığını belirtmiştir. (*Türk Mitolojik Sistemi* 2. İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2007, s. 77.). Çinli Türkologlara göre ise, Umay kelimesi um ve ay kelimesinden oluşmuştur. Um kelimesi ise kadının cinsel organını ifade eden am/em kelimesinin fonetik değişimden sonra aldığı biçimdir. Ay kelimesi de kadın cinselliğini ve kadınlığı ifade eder. O halde, Umay "döllenip doğuran kadın ilah" demektir. Türklerin taptıkları "döllenip doğuran kadın ilah", cinselliğe tapınma düşüncesi temelinde ortaya çıkmıştır (Niu Ruji, Eski Uygur Yazılarıyla Yazılmış Metinler Kılavuzu, Şinciang Helk Neşriyatı, Urumçi, 1997, s. 307-308). "Tatar Mifları" adlı kitapta, kadınların cinsel organları (Eski Türkçede ömmü, bugün de Kazaklarda ammy (amy) ile bağlı temel kelimeler ve inançların köklerinin Umay ilahesine bağlandığı ileri sürülmüştür. Mişer Tatarları "akraba" (tugankay), "kardeş" (karindeşkey) gibi çok yakın kişilere "amy" derler. Bunun Umay (Imay, Amy) ile ilişkisi vardır. N. İsenbet, bu kelimenin "ama", "eme", "imi", "emeci", "emecek", "imçek" kelimelerinin kökünde de "analık" anlamının yattığını ve onların hepsinin de eski anaerkil dönemine dayandığını düşünür (Tatar Mifları, Beşençe Kitap, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1996, s. 25-26).

² Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 2005, s. 534

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Yaratması” başlıklı mitler³ bu tezi destekler niteliktedir. Altay Yaratılış mitlerinde Ülgen ve Karahan’a yaratma emrini veren Ana da bunu teyit etmektedir. Uygur Türklerinin “Esmâ Peri” mitinde şöyle denilmektedir: “Gökyüzü meleklerinin padi ahu, bütün meleklerden güzelmi ve gökyüzünü yedinci katında ya armı . Tabiattaki bütün olaylar, bu mele in keyfindeki de i imlere göre gerçekle irmi . Yani, bu melek gözüni açsa, güne do up bütün kâinat aydınlanırmı ; uyusa, bütün kâinat karanlı a bürünürmü ; a lasa, ya mur ya armı ; gülse, kar ya armı ; a zını açsa fırtına çıkarmı ; nefes alsa rüzgâr çıkarmı . Ka ını çatsa hava bozulurmu ; sinirlense yeryüzü sallanırmı ; ka ını oynatsa gök ku a ı meydana gelirmi . Bundan dolayı ona ‘Esmâ Peri’ demi ler.”⁴ Buradaki “Esmâ Peri”, yani “göklerin perisi” Gök Tanrı’dan başka bir şey değildir. Esmâ Peri ile Mitolojik Ana arasındaki ilişki de gayet açıktır. Eğer yer ile göğün başlangıçta bir olduğu hakkındaki görüş doğru ise, gök ile yerin ayrılmasıyla, aslında tek olan Ulu Ana veya Mitolojik Ana Gök Tanrı ve Yer-Su Tanrısı olarak ikiye ayrılmış olmalıdır. O zaman Gök Tanrı ve Yer-Su Tanrısının Ulu Ana/Mitolojik Ana (Ana Yayaçı) gibi hem yaratıcı hem yok edici, hem hayat verici hem öldürücü, hem verici hem alıcı özelliklerini ortak kökene dayandırabiliriz. Yaratıcı Gök Tanrı’dan Güneş Tanrı, Ay Tanrı, Yıldız Tanrısı, Ülgen, Kayrahan; Yer-Su Tanrısı’ndan Umay/May Ene/Payana/Bayana/Ayısıt, dağ, nehir ve orman iyeleri ortaya çıkmıştır. Yok edici Gök Tanrı’dan Yıldırım Tanrısı, Şimşek Tanrısı, Ejderha, Erlik; Yer-Su Tanrısından Albastı/Al Karısı/Yalmavuz/Celbegen/Mestan Kempir/Kara Umay ortaya çıkmıştır. Bütün bu tanrılar, ilahlar ve iyeler, Ulu Ana/Mitolojik Ana’nın hem yaratıcı hem yok edici, hem yaşam verici hem öldürücü, hem erkek hem dişi özelliklerini taşırlar. Yer-Su Tanrısından biri olan Umay da hem koruyucu (Ak Umay) hem yok edici ölüm meleği (Kara Umay) fonksiyonuna sahiptir. Umay, Türk mitolojik sisteminde kadın ve çocukların koruyucusu değil, aynı zamanda hayvanların, kabilenin de koruyucusudur. Onun bu koruyuculuk fonksiyonu aynı zamanda onun kahraman, savaşçı yönüne de işaret eder. Altay-Sayan halklarında Umay’ın sembolik tasvirinin ok ve yaydan oluşması da bunu göstermektedir.⁵ Burada ok ve yayın Oğuz Kağan Destanı’ndaki ve Türk siyasi-diplomasi tarihindeki yerini hatırlamak gerekir. Çocukları kötü ruhların

³ Çin’deki Altay Dil Ailesine Mensup Milletlerin Efsane ve Hikayeleri. (Zhongguo A er tai Yuxi Zhu Minzu Shenhua Gushi), Editör: Man Douhu, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1997, s. 30, 57, 96, 145, 208, 248.

⁴ Uyğur Helk Epsane-Rivayetleri (Kök Yallick Böre), Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2006, s. 7.

⁵ Fuzuli Bayat, Türk Mitolojik Sistemi 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 54.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

saldırısından korumak için kullanılan bıçak, hançer, makas ve tüfekler, Umay'ın silahları ya da Umay ile özdeşleştirilmiş silahlar olmalıdır. Teleutlar may-ene (Yani Umay Ana)yi dalgalı gümüş saçlı, gökteki gökkuşağından inen ve altın yayı sayesinde çocukları koruyan, genç, güzel bir kadın (bazen genç kız) olarak düşünürler.⁶ G. V. Dlujevskaya, Kudırge Kayası'nda bulunan bir tasvirde, çocukların ve savaşçıların koruyucusu, bereketin tanrıçası, tanrıça Umay'ın üç boynuzlu, süslü başlı kadın olarak tasvir edildiğini belirtir. G. V. Dlujevskaya'ya göre, buradaki Üç Müstü Bay Oni (Üç Boynuzlu Kutsal Ana), Orhon kitabelerine yansıyan "kutsal ana" Umay'la paralellik arz etmektedir.⁷

Kadınların savaşçılığıyla ilgili ise, Merlin Stone şöyle der: "Savaşçı ya da avcı, yiğit asker ya da keskin nişancı olarak saygı gören kadın tanrı, bazen en 'alışılmadık eril' niteliklere sahip gösterilir, gücünün ve yiğitliğinin O'nu uçuklaştırdığına, tinsel açıdan anormalleştirdiğine inanılır.⁸ Bazı efsaneler, kadını savaşlarda önder, güçlü ve yürekli bir savaşçı olarak tanımlar. Sonraları klasik Yunan edebiyatının Amazonlar adıyla andığı kadın askerle ilgili sayısız kayıt, Tanrıça'ya yiğit bir savaşçı olarak tapınıldığını göstermektedir.⁹

Uygur Türklerinin sözlü anlatmalarında Umay sevgi ilahı, hamile kadınların taptıkları ilah ve küçük çocukları koruyan ilah olarak anlatılmaktadır:

*"Âlemin üzeri, yaratıcı Tanrının ya adı ı yer olup, nurlu ve parlak bir mekânı . Üstteki parlak mekân ile alttaki karanlık yer arasında Umay varmı . O, evlâtlarına toprak ve su veren 'baht ilahı' olarak bilinirmi . 'Umay lahe', aynı zamanda sevgi ilahı, hamile kadınların taptıkları ilah ve küçük çocukları koruyan ilah olarak da kabul edilirmi ."*¹⁰

Dinî-mitolojik varlık olan Umay'ın koruyucu ve bu görevin gereği olan kahramanlık ve savaşçılık fonksiyonu halk edebiyatının çeşitli türlerinde farklı şekillerde işlenmiş, dallandırılmış ve

⁶ L.P.Potapov, "Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay", Çev. Mufaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1996, s. 225.

⁷ G.V. Dlujevskaya, "Kudırge Kayası" Eski Türklerdeki Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış, Çev. Mufaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1996, s. 235 – 237.

⁸Merlin Stone. **Tanrılar Kadınken**. Çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 24.

⁹Merlin Stone, **age.**, s. 35.

¹⁰ Abdükerim Rahman, **Yipek Yurtdiki Epsane-Rivayetler**, Şinciang Helk Neşriyati, Ürümqi, 1999, s. 35.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

zenginleştirilmiştir. Uygur Türklerinin “Ana Kovuk Hekkide”¹¹ adlı efsanesinde, halkını korumak için yalmavuzla savaşan “ana”; “Çın Tömür Batur” destanında ağabeyini korumak için tek başına bir orduyla savaşan “Mehtumsula” Umay’ın Uygur sözlü kültüründeki yansımalarıdır.

2. Dinî Kadın Kahramanlar:

Uygur Türkleri arasında İslamiyet’in kabul edilmesi 9. yüzyılda başlamış ve 14. yüzyıla kadar devam etmiştir.¹² Müslüman olan Uygur Türklerinin Budistlerle yaptıkları savaşlarda, kahramanlık gösteren pek çok erkek ve kadın kahraman hakkında çeşitli efsaneler oluşmuştur. Bu efsanelerin sözlü gelenekten derlenip, tek bir metin olarak yazıya geçirilmesiyle de menkıbe türünün ilk örnekleri oluşmuştur. Bir başka ifadeyle, “Türklerin İslam kültür çevresine dâhil oldukları IX. yüzyıldan sonra, oluşan yeni kültürel zemin üzerinde, önemli dinî şahsiyetlerin hayatları, gösterdikleri kerametler ile Müslüman olmayanlarla yapılan savaşlarda kahramanlık gösteren alperenler etrafında menkıbe tarzı pek çok anlatı oluşmaya başlamıştır. Başlangıçta sözlü kültür ortamında meydana getirilen, daha sonra derlenerek yazıya geçirilen bu anlatılar, Kitab-ı Dede Korkud’da görüldüğü gibi zaman zaman eski destan geleneğinin özelliklerini önemli ölçüde sürdürürler.”¹³

Müslüman Uygur Türklerinin Budistlerle yaptıkları savaşta öne çıkan ve sözlü anlatılarda yer alan dinî ve tarihî kadın kahramanlardan biri Kızılçı Hanım’dır. Kızılçı Hanım, Müslüman Uygur Türklerinin Hotenli Budistlerle yaptıkları savaşta, saraydaki kızları da yanına alarak savaş meydanında büyük kahramanlık göstermiş ve sonunda şehit düşmüştür. Onun savaşta gösterdiği kahramanlık ve ölümüyle birlikte gerçekleşen keramet efsanelerde şöyle anlatılmaktadır:

“Orda Hanım’ın güzellikte güne ile yarı an, kıvraklıkta aydan geri kalmayan Kızılçı Hanım adında, cesur ve bahadır bir kızı varmış . Orda Hanım’ın Hotenli kâfirler ile savaşta ı günlerde, Kızılçı Hanım baskalarının engellemeye çalışmasına rağmen, saraydaki

¹¹ “Ana Kovuk Hakkında” isimli efsane metni için bk. Alimcan İneyet, **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz**, İzmir, 2007, s. 92-98.

¹² Uygur Türkleri arasında İslamiyetin yayılışı hakkında geniş bilgi için bak. Zekeriya Kitapçı, **Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslâmiyet**, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2004, s. 171–231; **Cuŋgo Uyğur Tarihi ve Medeniyeti Tetkikati**, Şinciang Halk Neşriyatı, Ürümqi, 1998, s. 73–80.

¹³ Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül, **Otman Baba Velâyetnâmesi (Tenkitli Metin)**, Ankara, 2007, s. VII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kızları yanına alıp, eline kılıç, mızrak ve kalkan alarak kâfirler ile sava mı .

Kızılçı Hanım, sava ta erkek gibi giyinmi . Onun bahadırlı ı ve gayreti, sava taki çevikli i hiçbir yi itten geri kalmamı . Orda Hanım, kızının ola anüstü bir ekilde sava masına içinden sevinip dua etmi . Müslümanlar ise “Ma allah” demi ler. Kâfirler sava meydanında böyle bir bahadırın olmasından büyük korkuya kapılmı lar. Kızılça Hanım, kendi safına her saldırdı nda ko ulsuz kırk adım geriye çekilmi ler. Dü manlar, Kızılçı Hanım’ı bir çaresini bulup öldüremezlerse, kendilerinin bu sava tan galip çıkamayacaklarını anlamı lar ve ona tuzak kurmaya karar vermi ler.

Kızılçı Hanım’ın cesurca sava ıp kâfirleri tir tir titretmesi müslümanları çok sevindirmi , kâfirleri kaygılandırmı . Kızılçı Hanım, dü manın dikkatini çekti ini bilse de, kendini çemberin dı na atmadan, durmaksızın dü manın üzerine saldırmı . Kâfirler geriye çekilir gibi yapmı lar ve iki ni ancı, Kızılça Hanım’ın iki eline ni an alarak ok atmı . O anda tıpkı gökyüzünden gürültüyle dolu ya ıyor gibi Kızılçı Hanım’ın elinden kılıcı ve mızra ı dü mü . O bir hamleyle kılıcını alarak kâfirler ile biraz daha çarpı ıp yava yava geri çekilmi , kendi mevzine geri çekildi inde, kâfirler ü ü erek üzerine gelmeye ba lamı lar.

Kızılçı Hanım’ın eline saplanan oklar zehirle sulandırıldı ı için, zehir onun vücuduna i lemi ve kendinden geçmeye ba lamı . Kızılçı Hanım, aniden attan dü erek yere yı lı . Müslümanların mevzi uzak oldu u için, onu hemen kurtaramamı lar. Çünkü kâfirler sürekli üzerine gelmeye devam ediyorlarmı . Kızılçı Hanım, kâfirlerin kan damlayıp duran kılıcına ve çirkin suratına öfkeyle bakarak, yerden kalkmaya çalı sa da yerinden kıpırdayamamı . Dü manın vah et dolu eline dü mek ka ile göz arasındaymı . Kâfirlerden korkmayı onuruna yediremeyen Kızılça Hanım, ne yapaca ını bilemeyerek, bir gö e bir yere bakıp Allah’a sı nı . Aniden yer yarılmı ve Kızılça Hanım’ı koynuna alarak kapanmı . Kâfirler, bu kerameti görünce a ırıp kalmı lar ve ne yapacaklarını bilemeyerek öfkeyle yere bakmı lar ve geri çekilip gitmi ler.

O günden sonra Müslümanlar, Kızılça Hanım’ı koynuna alan yere gelerek, dua ederek dilekte bulunur olmu lar. Hacet sahipleri, iste inin yerine gelmesini dilermi ; hastalar, hastalıktan kurtulmayı diler, çocuksuz kadınlar, çocuk sahibi olmayı diler olmu lar. Bu adet, günümüze kadar devam edip gelmi tir.”¹⁴

¹⁴ Uygur Helk Rivayetleri (Şehsler, Vekeler Hekkidiki Rivayetler) 3, Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümçi, 1998, s. 207-209.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

Bu efsanede “güneş ile yarışan”, “aydan geri kalmayan güzelliği”, “savaşta erkek gibi giyinmesi”, “cesur”, “çevik”, “bahadır”, “yiğit” özelliği, “kılıç” ve “mızrak” kullanması, duasının kabul olup “yerin yarılması” ve “onu koynuna alması” gibi belirli özellikler açısından Kızılçı Hanım, Umay Ana’yı hatırlatmaktadır. Umay da güzeldir, koruyucudur, yay ve ok kullanmaktadır ve savaşçıdır. Ulu Ana/Mitolojik Ana/Toprak Ana’nın türevidir. Dolayısıyla toprağa dönebilmektedir.

Müslümanlarla Budistler arasında yapılan çeşitli savaşlarda, Uygur kadınları namuslarını korumak için büyük zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Uygur Türklerinin bu konuda en büyük kadın kahramanlarının başında Emçek Hocam gelmektedir. Hotenli Budistlerle yapılan savaşta, düşmanların bebeklerini emzirmek zorunda kalan ve namusuna leke geldiğini düşünerek, göğüslerini kesip atan Emçek Hocam hakkında çeşitli efsaneler oluşmuştur. Bunlardan biri şöyledir:

“Çok eskiden, çetin geçen bir sava ta çok insan ölmü , bazıları yaralanmı . Dü manlar, o civardaki hürmet edilen bir anneyi tutarak, kendilerinin annesiz kalan yavrularını emzirmeye zorlamı lar. Aradan çok geçmeden, halk tekrar hücum edip dü manları kovmu . Bu anne, bunun üzerine “Dü manların çocu unun emdi i memeyi ta imaya gerek yok!” diyerek memelerini kesip atmı . Kesip attı ı memenin dü tü ü yer, daha sonra mezara dönü mü . nsanlar, bu anneye hürmet nedeniyle, bu mezara ‘Emçekhocam’ demi ler.”¹⁵

Bu efsanede, Emeçek Hocam’ın Umay’ın çocukları koruyucu ve bereket verici fonksiyonu yansıtılmıştır. Bilindiği gibi, Umay da koca memeli olarak tasvir edilir. Çocuklar onun memelerini emerek beslenir ve hayat bulurlar. Dede Korkut Kitabı’nda Boğaç Han’ın ölümcül yarasının iyileşmesinde anne sütünün oynadığı rol de Umay’ın koruyucu ve hayat verici fonksiyonuyla ilgilidir.

Uygur Türklerinin bugüne kadar Emçek Hocam’a saygı göstermesi ve tapmasının kökünde Umay anlayışı bulunmaktadır. Günümüzde, Turfan’ın Toksun kasabasında bulunan Emçek Hocam’ın mezarı, önemli ziyaret yerlerinden biridir ve göğsüyle ilgili bir hastalığı olan kadınlar, bu mezarı ziyaret etmektedir.¹⁶

Uygur Türkleri arasında, çeşitli kerametleri anlatılan kadın kahramanlardan biri de Büvi Rabia’dır. Büvi Rabia, Uygur Türkleri

¹⁵ Uygur Helk Epsane-Rivayetleri (Kök Gümbez), Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2006, s. 122.

¹⁶ Rahile Davut, “Uygurların Mezar Kültürü Üzerinde Bir Araştırma”, Akt. Alimcan İnyet, Milli Folklor, S. 60, 2003, s. 207–208.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

arasında “Hazreti Mollam” olarak bilinen Kaşgarlı Mahmud’un annesidir. Onun hakkında anlatılan efsanelerden biri şöyledir:

“Büvi Rabia, Hazreti Molla (Mahmut Ka gari)’nın annesiyim . O, ya arken kâbeyi hacetmek için yaya olarak yola çıkmı . Kâbeye varmaya üç günlük yol kaldı ında, Büvi Rabia’nın bu arzusu Allah tarafından kar ılık bulmu ve Allah, kâbeye “Sen önüne var” diye emir vermi . Allah’ın emriyle kâbe gökyüzüne yükselip, Büvi Rabia’nın önüne gelerek havada asılı kalmı . Böylece, Büvi Rabia’nın iste i kar ılık bulmu ve o yurduna “büvilik (Hacı)” namıyla dönmü .

Çok geçmeden vefat etmi ve imdiki mezarına defnedilmi . Bu memlekette ükür Bay adında bir çoban varmı . Günlerden bir gün hayvanlarını otlatmak için sürüp Büvi Rabia’nın mezarının önüne gelmi . Hayvanlar kabrin yanına gelince, yarısı bir tarafa, yarısı ba ka bir tarafa ayrılıp gitmi . Ertesi gün aynı olay tekrarlanmı . Bunun üzerine ükür Bay, “Ha! Bu, bir büyü ün mezarımı . Dilsiz hayvan bile bu mezara hürmet edip, onun üzerinden geçmedi.” diyerek bu mezarın üzerini düzeltip etrafına duvar örmü . O günden sonra Büvi Rabia’nın mezarının önünden geçen herkes, atlı ise mezarın yanına geldi inde atından inerek dua edip yoluna devam eder olmu . Bu mezarın kerametinden, burada ya ayan halk, hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden ya armı .”¹⁷

Yukarıdaki anlatmada da görüldüğü gibi, dinî kadın kahramanlardan biri olan Büvi Rabia, çeşitli kerametleriyle temayüz etmiş ve günümüzde mezarı önemli ziyaret yerlerinden biri olan dinî şahıslardan biridir.

3. Tarihî Kadın Kahramanlar

Doğu Türkistan toprakları, 1759 yılında Çin-Mançu yönetimi tarafından istila edilmiştir. 1759’daki ilk Çin-Mançu istilasından sonra işgal kuvvetleri büyük kısmı İli vilayetinde olmak üzere genç-yaşlı, kadın-erkek ayırt etmeksizin binden fazla insan öldürmüş, yüz binlerce kişiyi sürgüne göndermiş; bunun yanında halkın mallarını müsadere edip şehirleri tahrip etmişlerdir.¹⁸

1864 yılında bağımsızlıklarına kavuşan Doğu Türkistan halkı, Yakup Bey yönetiminde “ arkî Türkistan slâm Devleti”ni kurmuşlardır.¹⁹ Yakup Bey’in 1877 yılında ani ölümü üzerine çıkan

¹⁷ Abdükerim Rahman, **Yipek Yurtidiki Epsane-Rivayetler**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümcü, 1999, s. 116-117.

¹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. İsa Yusuf Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, Ortağ Yayınları, İstanbul, s. 115-124.

¹⁹ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 144-149.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

taht kavgaları sonucunda ülke parçalanmış ve 1878 yılında ülke yeniden işgal edilmiştir.²⁰ Doğu Türkistan toprakları 18 Kasım 1884 tarihinde Çim imparatorunun emri ile Çin'in 19. vilayeti olarak "Şinciang" adıyla anılmış ve bu kelime "yeni hudut", "yeni kazanılan yer", "yeni dominyon" anlamındadır.²¹ Bu "İkinci Mançu İstilasası" 1911 yılına kadar devam etmiştir. Aynı yıl Çin-Mançu İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla, kargaşadan istifade edip ülke idaresini ele geçiren bazı valiler Doğu Türkistan'da zulüm ve işkenceyi sürdürmüşlerdir. Bu valilerden Chin-Shu-Jen'in (1928-1933) zulüm ve işkencelerine dayanamayan halk, 1931 yılı Şubat ayında Kumul vilayetinde Hoca Niyaz Hacı ve Salih Dorga gibi kişiler önderliğinde ayaklanmıştır. Kumul ayaklanmasının başarıyla sonuçlanması neticesinde, ayaklanmalar Doğu Türkistan'ın tamamına yayılmıştır. Bu ayaklanmaların başarıyla sonuçlanması neticesinde 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da "*Do u Türkistan slâm Cumhuriyeti*"ni ilan etmişlerdir.²² Ancak kurulan bu devletin ömrü uzun olmamıştır. Çünkü, 1934-1944 yılları arasında Doğu Türkistan'da Rus istilası başlamış ve Rus-Çin siyasi ve askeri ittifakı sonucu 1937'de devlet yıkılmıştır. Bu tarihten itibaren Doğu Türkistan'da Çin baskısı daha da artmış ve çeşitli ayaklanmalar çıkmıştır. 1938 yılının sonunda bu ayaklanmalar şiddetle bastırılmıştır. Sovyet vatandaşı olan Kaşgar Emniyet Müdürü Mavlanov, sadece bir günde 6.000 kişiyi kurşuna dizdirmiş, 300.000'den fazla Doğu Türkistanlı hapsedilmiş ve 10.000'den fazla ailenin malına el konulmuştur.²³

Çin'in imha ve Çinileştirme siyasetinin sonucu olarak bütün Doğu Türkistan halkı Temmuz 1944'te İli bölgesinde Gulca'da Ali Han Töre önderliğinde Çinlilere karşı yeniden ayaklanmış ve 07.08.1944'te "*Do u Türkistan Cumhuriyeti*"ni kurmuş ve cumhurbaşkanlığına da Ali Han Töre getirilmiştir. Rus-Çin işbirliği neticesinde bu devletin ömrü de iki yıl sürmüş ve 22.10.1945'te Çin ve Türk heyetlerinin Ürümqi'de görüşmeleri sonucunda karma bir hükümet kurulmasına karar verilmiştir. 1946'da kurulan karma hükümetin başına Chang Chih-Chung getirilmiştir. Çinli askerlerin Türklere zulümleri başlayınca halk isyan etmiş ve 1949'da Çin birlikleri Kumul'u işgal etmiştir.²⁴ Neticede 1944'ten beri devam eden

²⁰ Baymirza Hayit, *age.*, s. 147-148.

²¹ Hayati Aktaş, "Doğu Türkistan: Çin Ortaasyası'ndan Etnik Ayrımcılık ve Kontrol" *Gökbayrak Dergisi*, Mayıs-Haziran 2004, s. 509, s. 11-14.

²² Ahmet Toksoy, "Doğu Türkistan Tarihine Bir Bakış", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, İstanbul: S. 59-60, s. 26-36.

²³ Baymirza Hayit, *age.*, s. 322-330.

²⁴ Ahmet Toksoy, *agm*, s. 26-36; İsa Yusuf Alptekin, *age.*, s. 183.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

milliyetçi Çin istilasının yerini 1949'da başlayan komünist Çin istilası almıştır.

Yukarıda özetleyerek verdiğimiz Doğu Türkistan'ın siyasî tarihinde, Uygur Türkleri arasında erkek ve kadın pek çok kahraman temayüz etmiş ve bu kahramanlar hakkında efsane, destan ve halk şiiri gibi çeşitli sözlü kültür ürünleri oluşmuştur.

Doğu Türkistan Uygur Türklerinin Çin yönetimine karşı millî ayaklanmalarında kahramanlık gösteren kadın kahramanlarından biri Naziğim'dir. Uygur Türkleri bu kahraman kızın maceralarını anlatan bir destan yaratmışlardır. Uygur Türkleri arasında "Naziğim" (Nazugum/Nuzugum)²⁵ olarak bilinen bu destanda, Kaşgar halkının 1826 yılında Çin yönetimine karşı başlattığı ayaklanma ve bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra gelişen olaylar anlatılmaktadır.

Naziğim, Uygur Türklerinin millî direnişinin ve özgürlük mücadelesinin sembolü haline gelen kadın kahramanlarından biridir. Bir destan kahramanı olan Naziğim, halkın muhayyilesinde çeşitli şekillerde idealize edilmiş ve onunla ilgili efsaneler yaratılmıştır. Bu efsanelerden biri şöyledir:

“ unkar Da ı'nda²⁶ bir ma ara varmı . Ma aranın a zı dar, içi geni mi . Nazi im, namusunu korumak için zalim Sulan'ı bo azından hançerleyerek, da a kaçmı ve en sonunda bu ma araya gizlenmi . Karnı acıktı ında, ma aranın etrafındaki bal arılarının yuvasını bozup, bal yiyerek günlerini geçirmi .

Bir süre sonra, Nazi im'in unkar Da ı'nda bir ma arada ya adı mı askerler ö renmi ve onu yakalamaya gitmi ler. Askerler ma arayı görünce “Bu kaç a ı imdi tav andan da kolay yakalarız.” diye dü ünmi ler ve ma aranın içine tek tek girmeye ba lamı lar. Nazi im çeviklikle ilk giren askerın gö süne hançeri saplamı . Asker, o anda yere yı lmi ve elindeki kılıç da dü mü . Di erleri ma aranın içine girmeye cesaret edememi ler. Nazi im, ölen askerın kılıcını alarak askerlere do ru yürümü , hepsi ardına bakıp kaçmı . Bunun üzerine daha fazla asker gelerek ma arayı sarmı . Askerlerin komutanı, onlara emir vermi :

—Duman verin, bo ulunca yakalayın! demi . Askerler etraftan odun toplayarak, ma aranın a zına ate yakmı lar; fakat duman ma aranın içine gitmemi . Bunu gören komutan tekrar:

²⁵ Alimcan İneyet, **Uygur Halk Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 1-22.

²⁶ Şunkar Dağı: Kazakistan'ın sınırları içindedir. Dağda şahin çok olduğu için “Şunkar Dağı” diye adlandırılmış. Bu dağın eteğindeki köyün adı da “Şunkar”dır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

—Ma aranın a zını kırarak büyüün, diye emir vermi . Askerler, ellerine geçen her eyle “He-hu!” diyerek ma aranın a zını kırarak büyümeye çalı mı lar. Aradan bir kaç gün geçtiyse de ma aranın a zını büyütememi ler. Bunun üzerine askerlerden her biri çam a acından me ale yakarak, ma aranın içini aydınlatıp sıraya dizilip ma aranın içine girmi . Nazi im, kar ısına gelenin kellesini almı . Ma aranın içinde dü manlarına kar ı inatla sava mı . Vakit uzadıkça Nazi im yorgun dü mü ve sonunda gücü kalmayarak yı ılıp kalmı . Sa kalan askerler, baygın yatan Nazi im’i ba

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

evelenmeye razı etmek için, onun Yarkent'teki ailesi ve akrabalarını Pekin getirerek sarayın çevresine yerleştirmiş ve ailesiyle görüşmesini sağlamıştır. Yine İparhan'ın "Benim yurdunda meyvesi altın, yaprakları gümüş, dalı silah ve kokusu misk olan bir ağaç var, o ağaçtan buraya getirmeni isterim!" demesi üzerine, İşingnu, Hâkim Beg ve Suçiñ komutasındaki askerlerini iğde ağacı getirmek üzere Yarkent'e gönderir. Bunlar, Yarkent halkına eziyet ederler ve yüz kadar iğde ağacının kökünden söküp Pekin'e taşıyan Yarkentliler, yolda "İğde Ayaklanması" adıyla bilinen ayaklanmayı çıkarırlar ve Hâkim Beg ve Suçiñ başta olmak üzere bütün Mançu askerlerini öldürürler. Bunun üzerine İşingu Han, İparhan'a zorla sahip olmak ister. Ancak İparhan onu bıçaklayarak yaralar ve bu emeline ulaşmasına engel olur. Sonunda İşingnu bir sefere çıktığında, İşingnu Han'ın annesi ve saray erkânı, İparhan'ı zehirleyerek öldürür.³⁰

Uygur Türkleri için İparhan, efsanevî bir kahramandır. Halkına ve geride bıraktığı akrabalarına ihanet etmek yerine, ölümü yeğleyen tavrıyla iffetin ve erdemın sembolü olur.

Uygur Türkleri, 1864–1871 yılları arasında Mançu istilasına ve onun yerel işbirlikçilerine karşı birçok kez ayaklanmışlardır. Mayimhan, özgürlük için Mançu yönetimine karşı millî ayaklanmada öne çıkan kadın kahramanlardan biridir. Sonraki dönemde hükümet tarafından idam edilen Mayimhan, Uygur Türklerinin bağımsızlık sembollerinden biri haline gelmiştir. Onun kahramanlığını dile getiren halk şiirlerinden bazıları şöyledir:

<i>“Zindan témi igiz tam</i>	Zindan damı yüksek dam,
<i>Uniñ içi gorustan</i>	Onun içi kabristan.
<i>Erkinlikke bel ba lap</i>	Özgürlüğe niyet edip,
<i>éhit ölgen Mayimhan</i>	Şehit düştü Mayimhan.
<i>Mayimhan özi obdan</i>	Mayimhan çok iyi,
<i>Bezide huyi yaman</i>	Bazen de huyu kötü.
<i>Uniñ cénini aldi</i>	Onun canını aldı,
<i>Qan içer qara zaman</i>	Kan içen kara zaman.

³⁰ *Uy ur Helk Rivayetleri (ehisler, Vekeler Hekkidiki Rivayetler) 3. Yay Hzl: Ğeyretcan Osman, Ürümçi: Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, 1998, s. 272–274.*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

<i>Han Hocamniñ boz éti</i>	Han Hoca'nın boz atı,
<i>Deryalarda özemdu</i>	Nehirlerde yüzer mi?
<i>Mayimhandek baturni</i>	Mayimhan gibi bahadırı,
<i>Darin obdan köremdu</i>	Bey ağa sever mi?
<i>Ata bol iniñ qéni</i>	Ata olacak kişi nerde?
<i>Ana bol iniñ qéni</i>	Ana olacak kişi nerde?
<i>Qiliç bilen çapqanda</i>	Kılıç ile vurduğunda,
<i>Tilep al iniñ qéni</i>	Dileyip alacak kişi nerde?
<i>Aldimizda töt Mançu</i>	Önümüzde dört Mançu,
<i>Qiliçini oynatti</i>	Kılıcını salladı.
<i>Hékim Beg bolap berse</i>	Hâkim Bey arka çıksa,
<i>Öltürmeytti, palaytti</i>	Öldürmezdi, sürgün ederdi.
<i>Turpanniñ yoli qumluq</i>	Turfan'ın yolu kumluk,
<i>Ötüp bol ili bolmas</i>	Geçip gitmek mümkün değil.
<i>Atmi yambuni élip</i>	Altmış yambuyu* alıp,
<i>Bikar tur ili bolmas</i>	Boş durmak mümkün değil.
<i>Atmi yambuni élip</i>	Altmış yambuyu alıp,
<i>Darin ambal toyamdu</i>	Bey ağalar doyar mı?
<i>Mayimhanni öltürdi</i>	Mayimhan'ı öldürdü,
<i>Huni uni qoyamdu</i>	Kanı onu bırakır mı?
<i>Kona eherde aq térek</i>	Eski şehirde ak kavak,
<i>Yéni eherde kök térek</i>	Yeni şehirde gök kavak,
<i>El cemaet i i a</i>	Vatanın, halkın işine,

* Yambu: At toynağına benzer şekilde ve büyüklükte döküm haline getirilmiş gümüş para.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

<i>Mayimhandek ya kérek</i>	Mayimhan gibi genç gerek.
<i>Gülba süpet Qe qerdek</i>	Gülbağ sıfatlı Kaşgar gibi,
<i>Yeñi soqqan eher barmu</i>	Yeni kurulan şehir var mı?
<i>Mayimhan ehit boldi</i>	Mayimhan şehit oldu,
<i>Aña oh a er barmu</i>	Onun gibi yiğit var mı?” ³¹

Doğu Türkistan Türkleri arasında “Üç Vilayet İnkılâbı (1944-1945)” döneminde milliyetçi Çin yönetimine karşı yapılan savaşlarda ortaya çıkan kadın kahramanlardan biri de Rizvangül’dür. O, 1944 yılında Gulca’nın Herembağ bölgesinde, milliyetçi Çin (Guomindang) askerleri ile yapılan çetin savaşa katılmış ve millî mücadelenin ön saflarında yer almıştır. Uygur Türkleri, savaşta şehit düşen bu cesur ve kahraman kızını asla unutmamış, onun kahramanlığı ve mücadelesi hakkında şiirler ve şarkılar düzenlemişlerdir. Halkın gönlünde derin izler bırakan Rizvangül hakkında teşekkür eden halk şiirlerinden bazıları şunlardır:

<i>“Hever keldi goya bir</i>	Haber geldi guya bir,
<i>Suldi digen qizil gül</i>	Soldu diye kızıl gül.
<i>Veten uçun can pida</i>	Vatan için can feda,
<i>Emesmidu Rizvangül</i>	Değil miydi Rizvangül?
<i>El dañqini yat qilip</i>	Halkın adını hatırlayıp,
<i>Dü menlerni étip kül</i>	Düşmanı vurup kül edip,
<i>Bel ba li an ceñlerde</i>	Gayret etti savaşlarda,
<i>Uy ur qizi Rizvangül</i>	Uygur kızı Rizvangül.
<i>Untulsunmu héç qaçan</i>	Unutulur mu, asla,
<i>Untulmaydu Rizvangül</i>	Unutulmaz Rizvangül.
<i>U bir tozimag éçilip</i>	O hiç solmadan açıp,
<i>Tur an esli qizil gül</i>	Duran gerçek kızıl gül” ³²

³¹ **Uygur Helk Tarihi Koşakliri**, Yay. Hzl. Uçkuncan Ömer, Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar, 1981, s. 37-39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Bu şiirlerde, vatan ve milletini dış güçlere karşı savunma ve koruma uğruna, halkın özgürlüğü ve bağımsızlığı için genç yaşında hayatını hiç tereddüt etmeden feda eden Uygur Türklerinin kızı Rizvangül'ün kahramanlığı övülmüştür.

Uygur Türklerinin kadın kahramanları ve onların hayatı etrafında teşekkül eden sözlü kültür ürünlerinden bazılarını değerlendirdiğimiz bu çalışmada, Türklerin mitik, dinî ve tarihî anlatmaları içinde kadın kahramanların önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Türk kültür tarihi incelendiğinde, inanç sisteminden yaşam biçimine kadar topluma yöne veren, çeşitli özellikleriyle millî değerlerin sembolü haline gelen sayısız kadın kahramanın yer aldığı görülecektir. Bu konuda yapılacak daha kapsamlı çalışmalar, gerek Türklerin mitolojik inanç ve düşünce sisteminin gerekse Türk kültür tarihinin aydınlatılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- RAHMAN Abdukerim, **Yipek Yurtidiki Epsane-Rivayetler**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 1999.
- TOKSOY Ahmet, “Doğu Türkistan Tarihine Bir Bakış”, **Doğu Türkistan’ın Sesi**, S. 59–60, s. 26–36.
- İNAYET Alimcan, **Uygur Halk Destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- İNAYET Alimcan, **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz**, İzmir 2007.
- BAYAT Fuzuli, **Türk Mitolojik Sistemi 2**. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- BEYDİLİ Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2005.
- Cuño Uyğur Tarihi ve Medeniyeti Tetkikati**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 1998.
- Çin’deki Altay Dil Ailesine Mensup Milletlerin Efsane ve Hikâyeleri**, (Zhongguo A er tai Yuxi Zhu Minzu Shenhua Gushi), Editör: Man Douhu, Milletler Neşriyatı, Pekin 1997.
- KILIÇ Filiz, ARSLAN Mustafa, BÜLBÜL Tuncay. **Otman Baba Velâyetnâmesi (Tenkitli Metin)**, Ankara 2007.

³² Uyğur Helk Tarihi Koşakliri, s. 111-112.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- DLUJNEVSKAYA Galina Vatslavovna, “Kudırge Kayası Eski Türklerdeki Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış”, çev. Mufaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1996.
- AKTAŞ Hayati, “Doğu Türkistan: Çin Ortaasyası’ndan Etnik Ayrımcılık ve Kontrol” **Gökbayrak Dergisi**, Mayıs-Haziran 2004, Kayseri, s. 509, s. 11–14.
- HAYİT Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1995.
- ALPTEKİN İsa Yusuf, **Doğu Türkistan Davası**, Ortağ Yayınları, İstanbul 1975.
- POTAPOV Leonid P, “Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay” çev. Mufaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1996.
- DAVUT Rahile, ”Uygurların Mezar Kültürü Üzerinde Bir Araştırma.” Akt: Alimcan İnayet, **Milli Folklor**, S. 60, 2003, s.207–208.
- RUJİ Niu, **Eski Uygur Yazılarıyla Yazılmış Metinler Kılavuzu**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 1997.
- STONE Merlin, **Tanrılar Kadınken**, Çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul 2000.
- Tatar Miflari, Beşençe Kitap**, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996.
- Uygur Helk Epsane-Rivayetliri (Kök Gümbez)**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 2006.
- Uygur Helk Epsane-Rivayetliri (Kök Yallik Böre)**, Şinciang Helk Neşriyatı, Ürümqi 2006.
- Uygur Helk Rivayetliri (Nam-Ataklar Hekkidiki Rivayetler) 2**, Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi 1998.
- Uygur Helk Rivayetliri (Şehisler, Vekeler Hekkidiki Rivayetler) 3**, Yay. Hzl. Geyretcan Osman, Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi 1998.
- Uygur Helk Tarihi Koşakliri**, Yay. Hzl. Uçkuncan Ömer, Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar 1981.
- KİTAPÇI Zekeriya, **Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslâmiyet**, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2004.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*